

- (перевод). – 24 августа 2016. – Режим доступа : <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2016/08/24/654293-chetire-banka-kriptovalyutu>.
28. Биткоин в законе – итоги круглого стола по регулированию криптовалют в Украине : [электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://forklog.com/bitcoin-v-zakone-itogi-kruglogo-stola-po-regulirovaniyu-kriptovalyut-v-ukraine>.
29. Darknet : [электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://en.wikipedia.org/wiki/Darknet>.
30. Тарароев Я. В. Научно-технический прогресс и социально-культурные трансформации // Філософія в сучасному світі : [матеріали міського міжвузівського науково-практичного семінару (20-21 листопада 2015 р.)] // [ред. кол.: Я. В. Тарароев, А. В. Кіпенський, Л. В. Перевалова та ін.]. – Харків : Точка, 2015. – С. 23-35.

УДК 101.1:316:004

Пилипенко С. Г.

Харківський національний технічний університет сільського господарства імені П. Василенка

ТУРБОТА ПРО ЗЕМЛЮ ЯК ТУРБОТА ЛЮДИНИ ПРО СЕБЕ

Стаття торкається концепту «турбота про себе» як однієї з суттєвих рис життєдіяльності сучасної людини. Підкреслюється, що турбота про себе має поліваріантний характер, оскільки сама людина – досить складна і суперечлива істота. Ця тема привертає до себе увагу філософів різних напрямків, що виявляється в розмаїтті сенсів та моделей. Аналізується система «людина – земля» як одна з моделей турботи людини про себе.

Ключові слова: людина, земля, землеробство, турбота про себе, модель, сенс, антропологія.

Статья касается концепта «заботы о себе» как одной из существенных черт жизнедеятельности современного человека. Подчеркивается, что забота о себе имеет поливариантный характер, поскольку сам человек – достаточно сложное и противоречивое существо. Эта тема привлекает к себе внимание философов разных направлений, о чем свидетельствует разнообразие смыслов и моделей. Анализируется система «человек – земля» как одна из моделей заботы человека о себе.

Ключевые слова: человек, земля, земледелие, забота о себе, модель, смысл, антропология.

The article concerns the concept «self-concern» as one of the essential principles of life sustenance activity of human being. It is underlined that self-concern has polyvariety of character, because the human being itself is rather complex and contradictory being. This theme draws attention of philosophers working in different spheres, what is expressed in the variety of senses and models. The system is analysed of «persons – earth» as one of models human's self-concern.

Key words: human being, earth, agriculture, self-concern, model, sense, anthropology.

У чому полягає сутність «турботи про себе»? – це питання хвилює не лише філософів, до нього звертаються соціологи, філологи, педагоги, культурологи, котрі окреслюють поле дискурсу і пропонують власне бачення вирішення цієї проблеми. Слід зазначити, що означена дослідницька проблема у вітчизняній філософії ще не отримала всебічного аналізу. Криза науки, освіти, філософії, моралі, економіки виявилися тими обставинами, що вилучили її із актуальних напрямків дослідження. Проте наприкінці ХХ століття у західній філософській думці відбувся «поворот» до цієї проблеми у творах М. Фуко, Ф. Фукуями, М. Гайдеггера, С. Жижека, А. Маслоу. Серед вітчизняних дослідників слід назвати В. Табачковського, О. Соболя, В. Лук'янця, О. Титар, Л. Деніско, К. Яковенко. У їхніх роботах пропонуються різні моделі вирішення питання «турботи про себе»: самореалізація, духовна навігація як шлях від невігластва до критики самого себе, самовиховання, акт лікування душі як терапевтичний засіб, вільний вибір стратегії життя, поведінки, цінностей, сенсу свого буття, свого існування. Приділяється увага історичному генезису філософського бачення та інтерпретації цього феномену. Особистість розглядається як багатомірний феномен, що у своєму житті опановує різні моделі турботи про себе, котрі залежать від сукупності вікових, економічних, соціальних,

культурних та інших факторів. Водночас виникають питання: «Коли у людини з'являється турбота про себе? Що є її матрицею?». Відповіді на них лише починають аналізувати дослідники. У цьому контексті особливої уваги потребує вивчення моделі «людина – земля» як антропологічної складової життєдіяльності людини, її змісту в умовах сучасності. Саме цей аспект складає *мету* статті.

В умовах технологізації та інформатизації сучасного суспільства нового звучання набуває антропологічна проблематика становлення особистості. Особливої уваги потребує питання збереження людиною власної самості. Гуманітарії все частіше зазначають, що в контексті біотехнічної революції відкриваються безпрецедентні можливості трансформації природи людини, котрі, на думку американського філософа Ф. Фукуями, настільки глибокі, що виникає питання: «Яке майбутнє чекає нас – людське чи постлюдське?» [11]. Мова йде про виникнення нових антропологічних колізій, яких до цього часу людство не знало.

Поряд із цим існують такі питання, що турбують окрему людину і суспільство протягом їх історичного розвитку. Одним із таких питань, що має антропологічне забарвлення, є питання турботи, піклування людини про саму себе. У наш час цей феномен актуалізувався як у теоретичному, так і в практичному сенсі. Ідеться про необхідність формування креативної людини, людини творчої, що становить важливу складову національного потенціалу. Творча особистість є альтернативою індивіду, котрий не планує нічого довготривалого, а короткочасність його зацікавленості Іншим – є чинником, що руйнує вже існуючі соціальні інститути і стосунки. Не випадково, що в філософсько-антропологічній літературі зазначається поява нового символічного героя сучасності – Нарциса. Його життя, на думку С. Чорана, – це життя з відчуттям постійного дефіциту, причина якого – фундаментальна невпевненість реальним собою і відчуття неможливості надалі бути задоволеним собою [14, с. 145].

Уважаємо, що «турботу про себе» можна визначити роздумами В. Лук'янець і О. Соболев, котрі аналізуючи «горизонти гуманітарії» та проблеми постлюдського майбутнього, зазначають, що стратегічною настановою турботи суспільства щодо людини є культивування «людського в людині», що розуміється як перешкодження здичавінню людини (його бестіалізації), можливому наступу невігластва, сприяння плеканню чеснот душі, про що ще на початку ХХ століття писав Д. Мережковський [5, с. 145].

Спотворення «турботи про себе» призводить до «розлюднення». І в цьому аспекті нового звучання набуває думка М. Мамардашвілі: «Людина є зусиллям бути людиною». Філософ зазначає, якщо людина ігнорує власні можливості, не маніфестує постійне зусилля духу до самовдосконалення, то вона не здійснюється як особистість. Наслідком такої ситуації є виникнення «чорної діри», нігілізму, що свідчить про антропологічну катастрофу [7, с. 111]. Людина, з одного боку, це особистість, становлення котрої є складним і повним драматизму процесом, а з іншого боку, людина відчуває й розкриває сутність резонансу протиріч різноманітних за змістом реалій. У цьому полягає антропологічний вимір феномену «турботи про себе», який неможливо розглядати лише як монофеномен. Мова йде про багатомірність, про різну спрямованість векторів: вдосконалення чи деструкцію, добро чи зло. Без розвитку власного потенціалу людина не здатна реалізувати свої сили, здібності, сподівання, уміння, цілі.

Одну з основних моделей «турботи про себе» запропонувало Християнство – нею стала Нагорна проповідь Ісуса Христа, де викладено людинотворчі настанови. На нашу думку, «турбота людини про себе» – це, насамперед, поєднання думки та діяння, розуміння значення цього концепту як праці всього життя, як життєдіяльності. У Нагорній проповіді Ісус Христос робить акцент на суб'єктивістському аспекті конструювання людиною себе, дає відповідь на питання, котре було поставлено в ХХ столітті: «Як може корелювати настанова “турботи про себе” з настановою “Я для себе” та “Я для Іншого”?» (М. Бахтін).

Українська філософська думка завжди тяжіла до роздумів щодо цінності людини, її існування як безупинного «піклування про себе», ґрунтуючись на філософії серця, що знайшло звучання у роздумах Г. Сковороди та П. Юркевича. Так, Г. Сковорода пов'язував «турботу про себе» з морально-практичними засадами: тільки та людина може сподіватися на щастя, котра «віднайшла» себе у світі завдяки спорідненій праці, досягла душевного спокою. У цьому контексті слід звернутися до філософії конкордизму В. Винниченка, що продовжує настанову «турботи про себе» і презентує її як «чесність із собою», втілюючи максими: «Будь цілісним»,

«Перебувай у злагоді зі всіма живими істотами на Землі», «Будь злагодженим у своїх діях». Ці максими не лише актуальні в сучасному світі, вони набувають смислу загальнолюдських цінностей. Настанови В. Винниченка стверджують узгодження власних дій із оточуючим світом. Як зазначає В. Горський, «тут діє не насильство та терор, не страх, а свобода та незалежність моральної поведінки» [2, с. 241].

У сучасній західній філософії тему «турботи про себе» актуалізував М. Фуко. Його погляди з цього питання інтерпретуються в працях Б. Маркова, Г. Іваненко, В. Табачковського та інших дослідників. Для нас у позиції М. Фуко важливим є наступне: філософ пов'язує «турботу про себе» з необхідністю переходу від нещастя, незнання до знання, що супроводжується набуттям статусу Суб'єкту на противагу Несуб'єкту у контексті ставлення до власного «Я». Слід зауважити, що створити себе не можливо без Іншого; цей перехід завжди відбувається за наявності Іншого. На думку М. Фуко, «турбота про себе» як ставлення до себе в сучасних умовах є як завданням самореалізації, так і кінцевою метою життя. Іншими словами, «турбота про себе» – це рідкісна форма існування, де самореалізація людини пов'язана з лікуванням душі, так терапевти знаходяться в кореляційній залежності від піклування про людину й турботи про її душу [10]. Ця ідея резонує з роздумами М. Гайдеггера у роботі «Питання про техніку» [12], де йдеться про небезпеку панування над Землею, небезпеку роботи у якості художників над «людиною як такою», що направлена проти сутності людини. Проблема людини постає на новому рівні.

Проблема «розлюднення» набуває нового звучання в умовах, коли криза духовності виступає глобальним явищем. Учені й практики стурбовані тим, що ситуація духовності у сучасному суспільстві стає страхітливою: відчуженість, відсутність бажання зрозуміти іншого, проявити увагу, толерантність, співчуття, милосердя, справедливість – незаперечні докази існуючого дефіциту духовності. Людина не дає і не намагається дати відповідь на питання: «Для чого я живу на землі?», «Яке моє призначення?», «Який сенс мого життя?» Звідси постає інше питання: «Що необхідно зробити, щоб турбота про себе як про людину-творця, креативну людину була метою життя?». У цьому полягає запорука гармонійного розвитку усіх потенційних можливостей людини, запорука того, що витвори й результати її діяльності дійсно слугуватимуть в ім'я людини як вищої цінності. І в такому розумінні турботу про себе слід вбачати як злагоду людини із собою, адже в турботі про себе людина виступає одночасно суб'єктом і об'єктом цього процесу.

Звертаючись до робіт у царині філософської антропології, зазначимо, що людина починає турбуватися про себе, коли на зміну збиранню, полюванню, тобто відсутності виробництва, приходить професійний розподіл праці, з'являється сільськогосподарське виробництво: землеробство, тваринництво, що виступило однією із форм інтелектуальної праці. Підкреслимо, що сільськогосподарське виробництво постає матрицею розвитку людини і суспільства, де головною цінністю стає земля, її використання й опанування. І в цьому сенсі вважаємо евристичною думку, що зафіксована в Біблії. У книзі Буття, що є частиною П'ятикнижжя Мойсея досить чітко підкреслено, що земля є матрицею «усього суцього», вона створена в першу чергу і сама постає «творцем», адже Бог творить людину з праху земного [1]. Безперечним ствердженням духовного зв'язку із землею є почуття вдячності, що можна порівняти із почуттям вдячності до матері. Ця думка зберігається у народній пам'яті, зафіксована у прислів'ях, метафорах, епосах, байках: мати-земля, земля – мати усього сутнісного, любов земна, земля-оберіг, людина від землі. Ці суттєві константи, що підтверджують нерозривний зв'язок турботи про себе і турботи про землю в українській традиції: «Споконвіку слов'яни свято ставляться до своєї землі. Для абсолютної їхньої більшості земля – це не лише сільськогосподарські угіддя або сфера економіки чи рекреації. Земля для нас овіяна історичним, міфічним, філософським, духовним сенсом. Ось чому дбайливе ставлення до землі – це атрибутивна якість українця незалежно від його етнічного походження» [8, с. 72].

У ХХ столітті ця проблема привернула увагу таких яскравих представників французького постмодернізму як Ф. Гваттарі і Ж. Дельоз. Мова йде про їхню працю «Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп». Що є важливим у цій концепції? Французькі філософи підкреслюють, що земля обумовлює процес виробництва: тіло землі накладається на виробництво, усе чіпляється до нього, залишається на ньому, усе притягується та

віддзеркалюється [4]. Земля і виробництво постають соціально-біологічними феноменами. Більш того, Земля генеалогічно соціальна. Таке твердження важливе як для розуміння людини, так і турботи людини про себе, оскільки землеробство потребує знань, навичок, творчості, тим самим утілюючи потенціал кожного з людей.

Існує точка зору, що саме землеробство у ті далекі часи було єдиним можливим шляхом прогресу, адже забезпечувало осілий спосіб життя, що виступило чинником формування міст, поширення грамоти, розвитку цивілізації. Це відбувалося в період неолітичної революції, яка мала місце приблизно 12 тисяч років тому. Іншими словами, неолітична революція призвела до появи приватної власності і нового способу життя, визначила механізми сімейного господарювання. Якщо до початку неолітичної революції взаємодія між людьми будувалася на економіці дарування, що яскраво змалював у своєму дослідженні Й. Хьойзінга [13], то після революції починається довготривалий процес становлення приватної власності на землю, що докорінно змінює взаємозв'язок «людина – земля», і як наслідок – турботу людини про себе. У такій площині турбота про себе не втрачає актуальності і в наш час. Свідченням цього є дискусії про землю в залах засідання Українського парламенту.

Людина з давніх-давен намагалася змінити, перетворити землю як основу свого життя. Довгий час остання розглядалася лише як виключно раціональний феномен, як матерія, обґрунтуванню доцільності використання якої присвячено безліч праць. На щастя украї утилітарне розуміння землі відходить у минуле. Сьогодні людство стурбоване станом землі, ставленням людини до неї. Настанова: «Я землю обійму руками» – досить повільно, але втілюється у житті людини. Саме в ній вбачаємо взаємозв'язок «людина – земля», їх єдність, невід'ємність, кореляційність. Власне, людина може самореалізовуватися і самовдосконалюватися на землі, беручи від неї життєві сили.

Земля постає не лише об'єктом перетворення, але й суб'єктом, що змінює, перетворює саму людину. Ця трагічність змальована О. Довженком у фільмі «Земля». У грудні 2015 року до свого 70-річчя ЮНЕСКО сформувала список світових шедеврів із п'яти фільмів, серед них – художній фільм Олександра Довженка «Земля».

У сучасному постнекласичному дискурсі Земля постає етапом космогонічного процесу, з якого починається історія людства, джерелом живих матеріальних форм. Як зазначив Вернадський, людина виступає новою головною геологічною силою, що своєю працею перетворює земну оболонку / землю. Архітектоніка землі виступає символом домівки, де людина відчуває гармонію з оточуючим світом. Французький письменник Антуан де Сент-Екзюпер проголосив ідею, що повинна стати головною максимом сучасної людини: «Людина відповідальна не лише за себе і свою домівку, але і за все людство». Вже на початку ХХІ століття німецький філософ Майєр Абіх Клаус Міхаель, продовжуючи цю ідею, запитує: «Чи замислюємося ми над тим, що мешкаємо не тільки в своїх оселях, а й у своїй садибі, і в місті, і в селі, і на континенті, і, зрештою, на землі в цілому?» [6, с. 33]. Людина не пориває із землею, навіть коли стоїть на заасфальтованій ділянці, працює і живе у місті, оскільки підґрунтям усього є земля.

Мова йде про новий рівень діалогу людини і землі, де свобода людини пов'язана з усвідомленням себе як частини всесвіту й актуалізації себе у стосунках з Іншим. На думку української дослідниці О. Гомілко, така людина «відкриває себе для простору Іншого, здатна до комунікації з Іншим». Власне сама людина відкривається «лише в напруженому спрямуванні до Іншого як вищого (Бога, Людини, Природи, Космосу тощо)» [9, с. 135]. Людина розуміється у контексті свободи й відповідальності. Тому турбота про землю як турбота людини про себе, на нашу думку, полягає саме у справедливих відносинах між людиною і землею, що враховують потреби як людини, так і землі. Земля наділяється суб'єктивними властивостями, сприймається як суб'єкт і, відповідно, виступає повноправним моральним суб'єктом соціуму, що дозволяє застосовувати до неї етичні категорії, які раніше використовувалися лише для характеристики людських стосунків, на кшталт: любов, совість, обов'язок.

Яскравим прикладом нового осмислення турботи про землю як турботи про себе є «Хартія Землі» – програма, що була схвалена ЮНЕСКО і використана в якості базового довідкового документу Декади ООН з Освіти для Стійкого Розвитку, починаючи з дошкільної освіти й включаючи освіту на ступінь магістра. Діяльність Хартії спрямована на підтримку релігійних організацій й установ в їхньому бажанні вирішити існуючі глобальні проблеми.

Ініціативою Хартії Землі постає глобальна мережа, що утворена окремими особами, організаціями й установами, котрі беруть участь в розповсюдженні й втіленні морально-етичних норм нового суспільства XXI століття. Хартія проголошує повагу до Землі і життя у всьому його різноманітті, збереження багатства і краси Землі, захист і збереження цілісності екосистем Землі, використання тих моделей виробництва, що зберігають регенеруючі можливості Землі, права людини і благополуччя спільноти. Проголошується взаємозалежність і взаємовідповідальність усіх людей за існування живого на Землі: «Людяність проявляється не тільки в стосунках з іншими людьми, а й у ставленні до життя загалом» [6, с. 14]. Повага до землі і турбота про неї – це не лише елемент обов'язкової діяльності людини, насамперед, це умова збереження буття людини, яке не може забезпечуватися виключно збільшенням матеріально-технічної бази та впровадженням техно-технологічних інновацій. Ця турбота є основою здоров'я кожної людини. Як зазначають дослідники, у 1992-1996 рр. середня тривалість життя різко падає до показника 66,9 років, після чого до 2008 року динаміка середньої тривалості життя має хвилеподібний характер, то зростає, то знову падає. Згідно зі статистичними даними, з 2008 року й до сьогодні середня тривалість життя населення в Україні зростає, на 2012 рік коефіцієнт середньої тривалості життя в Україні становив 71,2. За показниками середньої тривалості життя Україна більш ніж на 10 років відстає від розвинених країн світу, так наприклад найдовше живе населення Японії (82,7), Швейцарії (82,6), Італії (82,4), Ісландії (82,3), Австралії (82,2), Іспанії (82,1) [3]. Любов до землі, турбота про землю і вдячність – головні складові моральності людини. Розрив зв'язку із землею має для людини дуже негативні наслідки в духовній царині останньої, бо саме цілісність людини у фізичному, психічному, інтелектуальному, моральному й діяльнішому аспекті дозволяють останній стверджувати себе творчою особистістю.

Таким чином, аналіз «турботи про себе» у філософській антропології зазначає різноманітність існуючих моделей, її поліваріантність, динаміку розвитку. Ці моделі вбачають у «турботі про себе», по-перше, реалізацію усіх потенційних можливостей, що спрямовані на позитивний розвиток особистості, піклування про укорінення людського у людині. По-друге, «турбота про себе» як один із засобів життєдіяльності не виключає існування протиріч та конфліктів. Сучасна ситуація в глобальному світі свідчить про те, що не кожна людина ставить питання: «Для чого я живу на землі? У чому полягає моє призначення у світі?» і дає позитивну відповідь на нього своїми вчинками, поведінкою, діями. Це свідчить про наявність антропологічної кризи, антропологічних конфліктів самої людини, відсутність злагоди між її внутрішньою і зовнішньою спрямованістю. Вирішення цих протиріч, на нашу думку, полягає у визнанні значимості турботи про землю як турботи про себе в інтенціях добра і злагоди.

Отже, турбота про землю як турбота про самого себе є однією з універсальних в історії людства і сьогодні привертає до себе все більше уваги, адже земля є дарунком для людини. Ця настанова має декілька смислів: по-перше, земля – це олюднений світ, основа буття людини, її «коріння й домівка», де вона має можливість жити і бути; земля виступає символом буття, людина живе на землі і завдяки землі. Нерозривний зв'язок людини і землі свідчить не лише про їх цілісність, але й про інтерактивний характер взаємодії, ставить питання про взаємтурботу між ними. Вирішення дилеми: «Бути чи не бути людиною» у сучасній ситуації пов'язано із станом самої землі, іншими словами, турбота про землю – це і турбота про себе. Людина пов'язана із землею одвічно, бо саме людина є продовженням історії землі. Саме на більш глибокому рівні розуміння між людиною і землею виникають моральні стосунки, а сама земля виступає «суб'єктом», що означає можливість діалогу «людина – земля» задля збереження життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія : [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reformed.org.ua/2/335/1>.
2. Горський В. С. Історія української філософії : [курс лекцій] / Вілен Горський. – К. : Наукова думка, 1996. – 287 с.
3. Гуменна І. С. Тривалість життя та проблеми довголіття : [електронний ресурс] / І. С. Гуменна, І. О. Погоріла. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/10971/1/I._C._Гуменна1_I._О._Погоріла2.pdf.

4. Делез Ж. Капіталізм і шизофренія : Анти-Едип / Жиль Делез, Фелікс Гваттари ; [пер. с франц. і послесл. Д. Кралечкіна; науч. ред. В. Кузнецов]. – Екатеринбург : У-Факторія, 2007. – 672 с. – (Philosophy).
5. Лук'янець В. С. Філософський постмодернізм / В. Лук'янець, О. Соболев. – К. : Абрис, 1998. – 352 с.
6. Майер-Абіх К. М. Повстання на захист природи. Від доквілля до спільносвіту / Клаус Міхаель Майер-Абіх ; [пер. з нім., післям., прим. А. Єрмоленка]. – К. : Лібра, 2004. – 196 с.
7. Мамардашвілі М. К. Как я понимаю философию / Мераб Константинович Мамардашвілі. – М. : Прогресс, 1992. – 416 с.
8. Пазинич С. Н. Отчий край – субоснова развития национальной философии / С. Н. Пазинич // Новий колегіум. – 2005. – № 3 (31). – С. 68-73.
9. Трансгуманітарність як чинник розвитку сучасної науки і освіти : «методологічний семінар» // Філософія освіти. – 2011. – № 1-2. – С. 97-141.
10. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / Мишель Фуко ; [пер. с франц., комм. и послесл. С. Табачниковой]. – М. : Касталь, 1996. – 448 с.
11. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. Последствия биотехнологической революции / Фрэнсис Фукуяма ; [пер. с англ. М.Б. Левина]. – М. : АСТ ; ЛЮКС, 2004. – 349 с. – (Philosophy).
12. Хайдеггер М. Вопрос о технике : [электронный ресурс] / М. Хайдеггер ; [пер. с нем.]. – Режим доступа : <http://philosophy.mitht.ru/heidegger.htm>.
13. Хейзинга Й. Человек играющий. Опыт определения игрового элемента культуры / Йохан Хейзинга ; [сост., предисл. пер. с нидерл. Д. В. Сильвестрова; коммент. и указ. А. Э. Харитоновича]. – СПб. : Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. – 416 с.
14. Чоран Э.-М. Портрет цивилизованного человека / Эмиль-Мишель Чоран ; [пер. с фр.] // Апокалипсис смысла : [сборник работ западных философов XX-XXI веков]. – М. : Алгоритм, 2007. – 272 с.